

НАУКОВИЙ СЕМІНАР «УКРАЇНСЬКА ЛІНГВІСТИЧНА МЕДІЄВІСТИКА»

Науковий семінар «Українська лінгвістична медієвістика» — це академічна платформа для фахової комунікації, обміну дослідницьким досвідом і вироблення спільних теоретико-методологічних підходів у галузі історичної лінгвістики загалом та історичної лексикографії зокрема. Семінар було засновано у 2018 р. з ініціативи директора Інституту української мови НАН України, доктора філологічних наук, професора П.Ю. Гриценка, який окреслив потребу створення постійного дискусійного середовища для осмисленого та системного розвитку важливих історико-лінгвістичних академічних проєктів, а передусім «Словника української мови другої половини XVII–XVIII ст.».

Семінар, отже, зорієнтований не лише на представлення завершених наукових результатів, а насамперед на рефлексію над процесами наукової роботи, комплексне обговорення теоретичних, методологічних та прикладних аспектів історико-лінгвістичної галузі.

До діяльності семінару у 2018 р. долучилися історики мови із різних академічних осередків України: доктори філологічних наук Л.П. Гнатюк, С.П. Гриценко, Г.М. Дидик-Меуш, В.М. Мойсієнко, Г.М. Наєнко, О.І. Ніка, кандидати філологічних наук Р.О. Коца, Н.В. Пуряєва, М.П. Дем'янюк, Т.В. Сивокозова та ін. Згодом співorganizаторами та учасниками семінару стали лексикографи відділу української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України кандидати філологічних наук Н.В. Багнюк, Г.В. Войтів, О.В. Кровицька, Ю.В. Осінчук.

Як було зазначено, пріоритетним завданням семінару є реалізація нового фундаментального академічного проєкту — «Словник української мови другої половини XVII–XVIII ст.». Словник має стати дослідженням останнього етапу розвитку української мови середнього періоду, нижньою межею якого, відповідно до прийнятої в українській лексикографії періодизації, є 1650 р., а верхньою — перші десятиліття XIX ст., коли ще виходили пам'ятки, написані старою книжною мовою.

Оскільки створення лексикографічної праці такого типу є поетапним і методологічно складним процесом, семінар сформував послідовну програму, що охоплює основні складники його підготовки: формування корпусу джерел майбутнього словника (Показчик джерел), формування його

теоретико-методологічної моделі (Перспект словника) та укладання лексичної картотеки.

Першим і одним із ключових результатів діяльності семінару стало окреслення репрезентативного корпусу джерел Словника та укладання відповідного *покажчика*, структурованого за жанровими типами текстів. Над покажчиком працювали: доктори філологічних наук Л.П. Гнатюк (поезія, проза, твори Г. Сковороди), С.П. Гриценко (адміністративно-ділова писемність), Г.М. Дидик-Меуш (епістолярна писемність, лікарські і господарські поради, медичні поради), Г.М. Наєнко (науково-навчальна література), О.І. Ніка (гомілетичні, агіографічні твори), Н.В. Пуряєва (драматургія, передмови до богослужбових книг), Р.О. Коца (офіційна епістолярна писемність), О. Курганова (світські, духовні пісні), М.П. Дем'янюк (словники, гараматики, історична писемність), Т. В. Сивокозова (учительні Євангелія), Б.М. Бабенчук (календарі). До робочої версії покажчика увійшло понад 1000 джерел (стародруки, рукописи, першопублікації).

Важливою методологічною проблемою на цьому етапі, що вимагала осмислення й обґрунтування, було питання залучення до корпусу джерел Словника текстів слов'яноноруською мовою. Учасники семінару визнали, що їх охоплення забезпечить повноту історико-лінгвістичної реконструкції тогочасної лексичної системи та дасть змогу представити мовну дійсність епохи у всій її складності та стилістичному розмаїтті. Таким чином, залучення до джерельного корпусу слов'яноноруських текстів було обґрунтоване доцільністю відображення у Словнику: 1) реальної мовної практики доби, що ґрунтувалася на взаємодії двох структурних типів книжно-писемних мов, що творили один континуум, де формувалася лексичний репертуар доби); 2) повноти жанрової системи, окремі ділянки якої забезпечувала власне слов'яноноруська мова; 3) функціонально-стилістичних мовних реєстрів (т. зв. «словів»).

Далі в межах семінару було обґрунтовано необхідність формування робочої лексичної картотеки, необхідної для підготування проспекту Словника, зокрема створення зразків словникових статей, що демонстрували б типи лінгвістичної інформації, яку міститиме словникова стаття, та способи її представлення. Із цією метою учасники семінару (Н.В. Пуряєва, Т.В. Сивокозова, М.П. Дем'янюк, Л.А. Москаленко, Р.О. Коца) розробили й затвердили інструкцію з укладання картотеки, що регламентує основні принципи й типи вибірки до неї, передачу орфографії, будову лексичної картки.

Окреме засідання семінару було присвячене традиційним засадам історичного словникарства. Учасники ознайомилися з досвідом лексикографів, які працювали над створенням академічного багатотомного «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.». Доповідачі — кандидати філологічних наук Г.В. Войтів та Ю.В. Осінчук, зауважили, що методи традиційної історичної лексикографії передбачають цілу низку трудомістких заходів із виявлення, систематизації та опису джерел Словника, формування на їх основі різних типів лексичних картотек, складного процесу укладання словникової статті (семантизація, організація ілюстративного матеріалу). Дискусія під час семінару продемонструвала, що, незважаючи на сучасну тенденцію до цифровізації лексикографії, запровадження електронних корпусів, автоматизованих пошукових інструментів і статистичних методів опрацювання даних, які, без сумніву, є надзвичайно важливими, ключова роль у створенні історичного словника й надалі належить лексикографу — як кваліфікованому фахівцю, здатному здійснювати науково виважений опис, селекцію та інтерпретацію мовного матеріалу; саме професійна компетентність дослідника забезпечує коректне прочитання пам'яток, адекватне тлумачення значень слова в історичному контексті, а також прийняття концептуально важливих рішень щодо принципів репрезентації лінгвістичної інформації. Усе це вимагає збереження антропоцентричного характеру історичної лексикографії.

Продовженням цієї теми став семінар «Цифрові аспекти історичного словникарства (у контексті створення електронної версії “Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.”)». Доповідачі, кандидат філологічних наук, завідувач відділу української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України Н.В. Багнюк та кандидат філологічних наук Є.О. Редько поділилися з учасниками семінару досвідом створення електронної версії «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.», роботу над якою розпочато восени 2022 року у відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, окреслили концепцію, засади, структуру, переваги електронної версії Словника, а також проблеми і перспективи, що постають перед укладачами електронних словників. Серія запитань-відповідей стосувалася практичних аспектів застосування цифрових інструментів у роботі з текстами писемних пам'яток, порівняння паперової та цифрової версій словника, спектру можливостей цифрової лексикографічної платформи для укладачів словників та потенційних користувачів (дослідників, студентів, широкого кола зацікавлених).

На семінарі «Українська мова XVIII ст. як об'єкт історичної лексикографії» кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу історії української мови та ономастики Інституту української мови НАН України Н.В. Пуряєва представила загальну концепцію «Словника української мови другої половини XVII – XVIII ст»: обґрунтування хронологічних рамок словника (1650 р. – 1830-ті рр.), критерії формування джерельної бази словника (залучення пам'яток книжною українською, слов'яноруською, народнорозмовною мовами та макаронічних текстів різних типів); обґрунтування генераційної періодизації як способу організації матеріалів словника (поділ історичного мовного матеріалу на часові відтинки приблизно 40–60 років, які відповідають тривалості «покоління» в культурно-освітньому та соціолінгвістичному сенсі, що дозволяє показати динаміку мовних змін у межах часового зрізу); основні принципи семантизації лексем (розгорнута характеристика значення слова; еквівалентне чи синонімічне тлумачення; семантизація через вказівку на сполучуваність; семантизація через дані словників відповідного періоду) та ін.

Діяльність семінару й надалі має бути спрямована на системне опрацювання теоретичних і практичних засад історичної лексикографії з урахуванням сучасних методологічних підходів і потреб проєкту «Словник української мови другої половини XVII–XVIII ст.». Одним із найближчих актуальних завдань є обговорення необхідності створення комплексного опису джерел словника за функціональним, комунікативним, соціо- та лінгвокультурним критеріями, що в подальшому уможливить інтерпретацію лексеми як одиниці не тільки мовної системи, а й тексту. Здійснений таким чином аналіз пам'яток особливо актуальний для створення історичного словника, що спиратиметься на нову ідею макроконтекстуального аналізу слова і текстоцентричності словника.

Наталія Пуряєва